

Terményből piac

Glósz József: *Gabonakereskedelem Magyarországon a 19. század első felében. L'Harmattan, Budapest, 2014. 335 oldal*

A nemzeti szintű piac- és árrendszer előtti gabonakereskedelem egyike történetírásunk fekete lovainak. Ismerni véljük, de ismereteink gyakran csak becsléseken alapuló hit-tételek, amelyek közül ki-ki ízlésének megfelelően válogathat attól függően, hogy a képzeletbeli elmaradott/fejlett tengelyen hol látná szívesen Magyarországot. Tekintve a témában megjelent korábbi tanulmányok megállapításainak erős szórását, az újabb alap kutatások hiányát, miként a területi le-véltárakban mindmáig feltáratlan, de leg-alábbis összehasonlító elemzésbe be nem vont, a lokális gazdaságokról hírt adó hatalmas mennyiségű forrást, kíváncsian vettem kézbe Glósz József könyvét: lehet-e valamiféle egy irányba mutató közös nevezőt találni alapvetően irodalmi adatokra és nyomtatott forrásokra épülő elemzés segítségével.

A sűrű, problémacentrikus *Előszó*ban tézis tömörségével fogalmazza meg a szerző, mely tekintetben haladja meg a mára, mondhatni, paradigmává rögzült tételeket. 1) Az export kutatása mellett mindeddig el-sikkadt a belső fogyasztás kérdése, s amellett érvel, hogy már a 19. század első felében is létezett országos/nemzeti piac szemben az eddig feltételezett, csak lokális/regionális szinten szerveződő piacokkal. 2) A piackör-zetekre fókuszáló vizsgálatok nem tudják megjeleníteni a helyi cserét, a készletezést és a logisztikai központ funkciót egyaránt megjelenítő tényleges piaci súlyt. 3) A korabeli források minden torzításukkal, ellentmondásukkal együtt is egy irányba mutatnak, általuk megrajzolható a gabona piaci mozgásának térképe, a termésátlagok mozgása („léteztek a gabona kereskedelmének

olyan belső csatornái, amelyek [...] behálóz-ták az egész országot”). (19. old.) Az egyko-rú adatok így inkább tekinthetők egy nagy *puzzle* darabjainak, mint pusztán a kortár-sak konstrukcióinak.

Az elemzés tárgya a könyv címében is szereplő gabona, amely a korszakban a leg-jelentősebb kereskedelmi árucikk. Gabona alatt a búza, árpa, rozs, kétszeres, zab ösz-szességét érti Glósz, s mint még látjuk, mint gabonapótlékot számításba veszi a burgo-nyát is. Mivel Erdélyre nem terjed ki az elemzés, a kukoricával mint ott jellemző kenyérpótlék kapással nem foglalkozik. A vizsgálat időhatára az 1770-es évektől az 1850-es évekig tartó nyolc-kilenc évtized, célja feltárni „a gabonakereskedelem terüle-ti struktúráit és működési mechanizmusait”. (17. old.) Az árakkal, konjunktúrákkal – mint alapvetően feltártakkal – nem foglal-kozik, szemben a kínálat szélsőséges ter-méseredmények által befolyásolt ingadozá-sával. „Hiány és felesleg, kereslet és kínálat [...] dolgozatunk [...] a kereskedelem leg-elemibb tényezőit számba véve vázolja fel a gabonakereskedelem lehetőségeit, alkalmazott eszközeit és a társadalomra gyakorolt hatását.” (18. old.)

Az *Előszót* követő – második – rész a *Hiány és felesleg* címet viseli, s első és leg-fontosabb kérdése a bevetett területek nagysága. Ez amennyire megkerülhetetlen, valójában annyira kevésbé kreatív vesződsé-ge minden hasonló munkának. Glósz is a korabeli források, illetve az ezeken alapuló történészi becsléseket tekinti át, amelynek eredményeképp még mindig csak meglehe-tős kilengésű becsléshatárokat kap. Ha nem is egy egyszemélyű vállalkozás keretében, de ma már lehetőség nyílna rá, hogy újra-gombolva egyszer s mindenkorra pont ke-rüljön e probléma végére. Az első két kato-nai térképfelvétel *google*-térképre fektetett

on-line alkalmazása adott. Innen már csak karnyújtásra van, hogy egy kutatócsoport a korabeli ábrázolások nyomán újraszámolja az ország művelés alatt álló területeinek mennyiségét. Ennek révén elrugaszkodhatnánk végre a forrásnyelvben használt mértékegység-kavalkádtól is, a hektárra történő átszámítás nagyban könnyítené a kutatói munkát. A néhai kortárs források mégis azal a tanulsággal szolgálnak, hogy az adatok kevés kivétellel egy irányba mutatnak: sokkal inkább tekinthetők a valósághoz közelítő ténybecsléseknek, mint hipotetikus konstrukcióknak, amelyek éppen vélelmezett bizonytalanságuk miatt kevés figyelemre érdemesek. A Glósz munkásságát ismerők számára nem újdonság, hogy a szerző türelmes elemzőként a jól ismert adatokat is képes vállatára fogni és az összehasonlításra nyitott történészként azoknak új karaktert adni. Az export, a népességszám és a terméshozam növekedésének magyarázatait megannyi, önmagában logikus modellként írja le, hogy azután ütköztetve őket a forrásokkal vagy más szerzők modelljeivel sorra felülírjon korábbi megállapításokat. Jól példázza ezt a terméshozamok kérdésére adott konklúziója a historiográfiai áttekintésben: „...a magyar gabonatermelés átlaghozama mindössze 10–20%-kal maradt el a más tekintetben sokkal fejlettebb kontinentális Európától.” (25. old.)

Innovatív megoldás a területi hiány és felesleg megállapítására alkalmazott módszer, jóllehet annak kézenfekvő volta könnyen belátható: „...a gabonakereskedelem feltételeit megteremtő keresletet és kínálatot nem a termelés abszolút mértéke, hanem megoszlásának területi és társadalmi egyenetlensége határozza meg”. (44. old.) Kérdés, hogy miként kvantifikálható e tétel, figyelembe véve olyan homogenizáló toposzokat is, amelyek a zsellérek az agrártermelőkhöz számítják, jóllehet ők saját föld hiányában sokkal inkább fogyasztók, míg a városi népesség az Alföldön gyakorlatilag önellátó volt gabonából. Glósz tisztában van vele, hogy merev kategóriákkal nem lehet-

séges a korabeli társadalom leírása, itt: eladók és vevők körének elkülönítése. Kérdés az, hogy szükséges-e ez egyáltalán. Vajon a „tudományos egzaktuság” szempontjának (45. old.) ellentmond-e, ha a belső struktúrahátárok elmosódtak, s nem éppen az-e a kelet-közép-európai társadalmak mindenkori sajátossága, hogy konfúz réteghatárok és csoporthelyzetek mellett ki-ki a maga szintjén rákényszerül a több lábbon állásra? Az autark nemes hivatalt is vállal, a polgár szőlőt gondoz, a zsellér fuvaroz.

Míg a Dunántúl önellátó volt, addig az Alföld a hegyvidéki területek ellátásán túl biztosította az exportalapot is. (46. old.)

A területi hiány és felesleg rekonstruálásához két megyei szintű adatsort vet össze a szerző: Bárándy termésstatisztikáját az 1840-es évekből és Ludovicus Nagy B. Lukács Ágnes által revideált adatait az 1820-as évekből, emellett hasznosítja az 1850-es évek földadókataszterének gabonatermesre vonatkozó adatait is. Ide kívánczok, hogy a megye elemzési egységként történő használata nemcsak jobb híján történik, hanem kielégítő pontosságú következtetéseket eredményez. A közigazgatási egységre vonatkozó értékek a megyére jellemző sajátos táji és társadalmi adottságokat is képesek megjeleníteni.

A korrigáló súlyok nélküli képlet a következő: a népességszámot felszorozva az öt pozsonyi mérőszóra (körülbelül 200 kg) takarékos fejenkénti éves fogyasztással megkapjuk a gabonaszükséglet értékét, amit ütköztetve a tényleges termésmennyiséggel, kiderül, hogy hiány vagy többlet jellemzi-e az adott megyét. A fő őszi kenyérgabonákat, a rozst és az őszi búzát tekintve mindössze hat megye rendelkezett többlettel (Csanád, Csongrád, Fejér, Moson, Temes, Torontál), ugyanakkor ha minden gabonaműt beleszámítunk, akkor csak négy megye nem volt képes önellátásra (Abaúj, Liptó, Sáros, Zemplén). Az eredmény mégsem ennyire egyértelmű, hiszen az adóra és vetőmagra levont tételek mellett lehetetlen megállapítani az állati takarmányozásra, de akár a

szeszgyártásra és sörfőzésre felhasznált mennyiségeket, hogy a megdohosodott, tönkrement tételekről vagy a gabonapótlékként megjelenő kukorica és burgonya mennyiségéről ne is beszéljünk. Utóbbira mégis kísérletet tesz Glósz József, oly módon, hogy a dominánsan gabonatermő vidékek, azaz az ország belső területeinek, ahol a burgonya nem kenyérpótlékként jelent meg, egy főre jutó termését levonja a felvidéki megyék szintén egy főre jutó értékéből, becslésalapot teremtve az ott kenyérgabona helyett elfogyasztott burgonya mennyiségéhez. (58–59. old.) Önmagában jelzi e néhány sor is, hogy a kutató mennyire ingoványos talajra téved, amennyiben valamiféle egzaktásra törekedve hiteles karaktert kíván adatainak kölcsönözni. Glósz természetesen tisztában van a nehézségekkel, s elfogadva a forráshiányból fakadó óhatatlan kompromisszumokat, a megyék teljesítményére az 52. s azt követő oldalon adott számításai és magyarázatai alaként szolgálnak a kötet további elemzései számára. Akármilyen bizonytalannak tűnnek is a kiinduló adatok, Glósz nem negligálja őket azzal, hogy csak narratívapanelként tekint rájuk, hanem tisztában van érvényességi körükkel, és ezzel a megszorítással mint építőköveket vonja be őket a kvantitatív elemzésbe. „A területi hiány számbavétele ennek ellenére sem volt hiábavaló, a hiányos adatbázison spekulatív módszerekkel kalkulált eredmények kölcsönösen kontrollálják, s reményeink szerint megerősítik egymást.” (89. old.)

Ezen a ponton meg kell jegyeznem, hogy a kötet végjegyzetes szerkesztése igen megnegozíti az olvasó dolgát, ha egy-egy adat forrásának utána kíván nézni. Feltehetően nem a szerző szándéka szerint alakult ez így: a címnegyed közepén a máskor a támogatóknak fenntartott részen csak a papír fehérlik, utalva a vélhetően szűkös költségvetésre, aminek nemcsak a lábjegyzetek estek áldozatul, hanem a megyék adottságait összegző, többoldalas táblázatok esetében az új oldalon joggal elvárt fejléc is. Alapművek

esetében joggal várnánk több empátiát egy tudományos kiadótól!

Az első körben a megyékre fókuszáló áttekintést a szerző leíró források segítségével az azokon belüli kistájakra is kiterjeszti, majd a szabad királyi városokat is bevonja a vizsgálatba. A módszerében az előbbiekhöz hasonlóan gondolatgazdag elemzés behatóbb ismertetésétől itt eltekintek, s csak a konklúzióra szorítkozom: „...megállapítható, hogy egy adott város gabonahiánya nem csupán jogi státuszától, kereskedelmi központi funkciójától, de a népesség számától sem függött. Ellenkezőleg, a városok lélekszáma függött gabonával való ellátottságtól vagy attól a képességüktől, hogy gabonadeficitjuket kereskedelmi, ipari, szolgáltatói tevékenységgel kompenzálják.” (78. old.) A szerző mérlegre teszi a 18. század végétől felfutó allodiális termelést is. Feltűnő, hogy a nagybirtok megtermelte és exportálta gabonamennyiség levonását követően több, addig önellátó megye is a deficitesekhez sodródott, átlagosan 20 százalékos hiánnyal. „Ebből az összefüggésből következik, hogy a gabona deficitesekben minden export azonos mennyiségű járulékos behozatalt generál.” (85. old.)

Az allodiális termelés kérdése átvezet a természeti adottságokon túli legfontosabb háttérfaktorhoz, a birtokszerkezethez. Glósz minuciózus irodalmi áttekintése itt is felfedi az ellentmondásokat, a nemesi és a jobbágytelkek rétegződésének problematikus részleteit, eljutva a konklúzióig: „...egy-egy telekhez összességében mintegy 28 magyar hold szántó tartozhatott.” (95. old.) A jobbágyi gabonafelesleg helyben konkurense volt az uradalminak, fő felvevői pedig a zselérek voltak, akik gabonahiánya országosan 23 millió pozsonyi mérő körül alakult. (99. old.) Azaz csak a paraszti népességben belül hatalmas és növekvő felvevőpiac mutatható ki, míg a békeidőben körülbelül 120 ezer főnél mindent egybevéve sem nagyobb hadsereg szükségletei, amelyeket történetírásunk hagyományosan konjunktúraserken-

tőnek állít, csak félmillió mérős keresletet generáltak. (105. old.)

Az időszakos hiány kérdésének külön fejezetet szentel Glósz. Árnyal elemzésben mutatja be, hogy többről van itt szó, mint pusztán rossz termésű év(ek) előidézte krízishelyzetről. A bizonytalan tartalékokat és a rossz termést ellensúlyozták az eltérő csapadékigényű és termésidejű kultúrák, továbbá a szállítás, önmagában a szűkös termést tehát még nem feltétlenül indukált élelmészeti válságot. A bor- és dohánytermelők ugyanúgy kiszolgáltattak voltak, ha monokultúrájuk csekély termése nem adott kellő cserealapot a gabona beszerzésére. Rossz években ugyanakkor a kézműipari termékek iránt is csökkent a kereslet, így a gyenge termés általánosabb dekonjunkturát indíthatott el, ami elsősorban a szegényebeket sújtotta. (107. old.) A földrajzi szempont mellett e helyütt ugyanakkor hiányoltam a termelés intenzitásának, mondhatnánk: a gazdasági mentalitásnak a vizsgálatát, jóllehet ennek táji mintázatai egykorú leírásokból, de akár az újabb agrártörténet és a néprajz révén elég pontosan megismerhetők.

A harmadik rész *A hiány és felesleg ki egyenlítődése* cím alatt a gabona kereskedelmének infrastrukturális hátterét és költségeit veszi számba. Itt Glósz arra keres választ, hogy a többlettel jellemezhető vidékekről tényleg a hiányzónák felé lejtett-e a gabona országon belüli mozgása. A nyomtatott forrásokból és a helytörténeti feldolgozásokból a helyi és regionális piaci mozgások jól rekonstruálhatók. A 113. oldalon szemléletes az ezen mozgásokat nyilakkal jelző térkép, miként a folyami szállítást ábrázoló sematikus rajz is. Az értelmezés során Glósz leszámol a helyi piacok tételével, s meggyőzően érvel egy a már a 19. század első felében létező nemzeti piac mellett. Ehhez ekkor már rendelkezésre állt egy az áráról is napi rendszerességgel tudósító – tehát a kommunikációt biztosító – sajtópiac, másrészt az úthálózat és a szállítókapacitás is lehetővé tette ezt. A belső, szárazföldi

területek esetében a nemzeti piac létéből ugyanakkor nem következik, hogy ugyanaz a gabona érkezett meg a távoli felvevőpiacra, mint ami elindult, „ám a piac egysége szempontjából mindennek nincs jelentősége, amennyiben a beérkező gabona által előidézett többlet egy másik szállítmány indítását teszi lehetővé egy újabb stáció felé”. (117. old.) Azaz az egységes piac nem azt jelenti, hogy bárhonnan bárhová el tudták volna juttatni a gabonát, hanem hogy „a gabona mozgásának nem volt eleve determinált iránya [...]. Az országos piac a helyi és regionális piacok bázisán, éppen azok eltérő adottságain alapuló árkülönbségekre építve alakult ki”. (118. old.) Bravúros e helyütt a szegedi hajófelnyitási naplók kritikai másodelemzése, amelyek mint pulzusszámláló adnak hírt az ütőér forgalmáról. A szállítási kapacitások számbavételével igazolást nyer, hogy az összeírt, adóköteles fuvarosokkal és szekerekkel szemben egy településen, kistájon sokkalta nagyobb volt a potenciálisan fuvarozásra bevethető szekerek száma. Itt ismét jól hasznosulnak a néprajzi források és dokumentáció. Glósz a fuvarozás 'akciórádiuszára' vonatkozó megállapítása szintén rég berögzült toposzokat cáfol: nem igazolható, hogy maximum 100 km volt a szállítási távolság felső határa. „Az azonos fuvaros által egy adott szállítmánnyal megtett út limitje az esetek döntő hányadában 150–200 km körül volt.” (134. old.) Állítását Glósz a fuvaroköltségek beható elemzésével támasztja alá. Hangsúlyozza, hogy nem a fuvardíj a döntő, hanem annak „a beszerzés és az értékesítés helyén elért ár különbözetéhez viszonyított aránya [...]”. Innen nézve az egyes piacközpontok árai közötti jelentős különbség nem a kapcsolat hiányáról, hanem éppen ellenkezőleg, annak esélyéről, elengedhetetlen üzleti feltételéről tanúskodik.” (136–137. old.) A gabona árához mérve 100 szárazföldi kilométerenként átlagosan 15%-nyi szállítási költség tapadt, míg vízi úton ugyanezen távon csupán 4-5%. (138., 141. old.) A tárolásnak – különösen rossz termésű években – a szállításhoz hasonló, összes-

ségében kiegyenlítő szerep jutott. A hirtelen piacra dobott gabona egyszerre ígért nagy nyereséget, egyúttal nem engedte egy szint fölé kúszni az árakat. Az eltérő árak mint az országos piac létét igazoló lenyomat vizsgálatához kitűnő ötlet azoknak a pesti piac 1819–1849 közötti gabonaáráival történő összehasonlítása. (149–150. old.)

A könyv ezen lapjain hiányoltam, hogy mindeddig nem került szóba Bécs mint birodalmi vagy közép-európai piacközpont árszabályozó szerepe és annak kisugárzása. Bécs megkerülhetetlenségével azonban Glósz is tisztában van, s a bányászati–bácsi behajózású gabona Győrig és Mosonig tartó útját, a remélhető hasznokat és a kikerülhetetlen költségeket már a bécsi célállomás figyelembe vételével határozza meg, ahol az ár a törökbecseit 30–50%-kal meghaladta. Hozzáteszi azonban, hogy „[v]alódi nyereséggel nem az árak területi különbsége, hanem ciklikus ingadozása kecsegtetett”. (158. old.) Másiként: „Igazán nagy haszonnal nem a gabonának a drágább piacokra juttatása, hanem tárolása, s a megfelelő pillanatban piacra dobása kecsegtetett.” (161. old.)

A negyedik rész a *Kereskedelmen kívüli gabonatranszfer* világába kalauzol. Elsőre ez talán nem illeszkedik az eddigi elemzéshez, tekintetbe véve azonban, hogy az uradalmi cselédeknek milyen jelentős volt a naturáliákban történő fizetség, ez önmagában is apasztotta a piacra vihető gabona mennyiségét, miként a hegyvidéki summások járandósága is, akik az Alföldön kapták meg kommenciójukat. Igaz, az utóbbiak általában nem voltak abban a helyzetben, hogy járandóságukat hazaszállíthassák, hanem jellemzően pénzzé téve azt, lakhelyükhöz közelebb szereztek be gabonát. Árnyalt elemzést olvashatunk az aratók, cséplők és nyomtatók, valamint az őket felfogadó birtokosok stratégiáiról, kölcsönös kiszolgáltatottságáról.

Az ötödik rész címe: *Népi termény és árucseré*. Az eleddig a nagykereskedők dikta- lta exportra fókuszáló gazdaságtörténeti elemzések után üdítő, hogy Glósz fontossá-

gához mérten kezeli a 'nép' hasonló aktivitását is. A mostanáig jobbára a néprajznak átengedett terület igazi csemege a társadalomtörténész számára, hiszen a háztartástól a gazdálkodáson keresztül az eltérő kultúrájú résztvevőkkel jellemezhető piacig minden megtalálható itt. „Szereplői egy öröklött rendszert működtettek, szétaprózva, de mégis kollektíven, döntéseiket nem feltétlenül a pillanatnyi helyzet mérlegelése, hanem a közkinccsé vált hagyomány, tapasztalat vezérelte.” (178. old.) A professzionális piaci szereplők szemével a parasztok gyakran irracionális piaci magatartása háttérben a kényszer állt: hiába ősszel volt a gabona ára a legalacsonyabb, ha pénzre volt szükségük, kénytelenek voltak akkor áruba bocsátani terményüket.

Szemléletes Glósz piactipológiája is, amely a közvetlen árucserével jellemezhető lokális érdekeltségű helyektől a nagykereskedők által dominált, nagy forgalmú központokig négy típus mentén tekinti át a piacokat. (191. s köv. old.)

A hatodik, utolsó előtti, *Gabonakereskedők, gabonakereskedelem* című fejezet az üzletet irányítókkal ismerteti meg az olvasót. A kereskedőket Glósz két nagy csoportra, a népi gabonakereskedőkre és a nagykereskedőkre bontja. Az előbbieket tőkeszegény paraszti egzisztenciák (fuvarosok, tőzsérek, kupecsek), akik raktározási kapacitásuk híján árjuk mihamarabbi túladásában voltak érdekelték, „hasznuk az árak területi különbségéből, s nem azok ciklikus ingadozásából származott.” (193. old.) A táji sajátosságokat, néprajzi jellegzetességeket áttekin- tő bekezdések egyike kapcsán szeretnék egy apró pontosítást tenni. Amikor Glósz forrása Moson megyéből a nyulasi jobbágyokat említi, akik Ausztriába szállítanak gabonát, akkor ez nem Nyulas (Jois) település lakóira vonatkozik, akik történetesen bortermelők voltak, hanem a Mosoni-síkság lakóira, amely kistáj helyi magyar népi neve volt a „Nyulasok”. (199. old.)

A nagykereskedők működése elválaszt- hatatlan volt az uradalmakétól, s egynemely

uradalom maga is fellépett nagykereskedőként. A szerző érinti a mind tőkeerősebbé váló nagykereskedőknek történő növekvő kiszolgáltatottság folyamatát is, ami különösen a váltótörvény 1840-es elfogadása után gyorsult fel. Szépen kirajzolódik az a sok esetben szimbiotikus kapcsolat is, amelynek révén az uradalom és a kereskedő között nemcsak nyers érdek-, hanem mélyebb bizalmi viszony alakult ki, ami mindkét fél számára védeltséget is jelentett.

A kötet utolsó ötven oldalán azután összeérnek a szálak, s Glósz a maga komplexitásában láttatja a korabeli hazai gabonakereskedelem rendszerét. „A modern gabonakereskedelem az iparosodottabb Alsó-Ausztria szükebb köréire építve alakult ki, megteremtve a Délvidéken és a Duna mentén ennek termelési bázisát, s kiépítve logisztikáját, a vízi szállítás és az időszakos raktározás feltételeit.” (216. old.) A vízi utak és kereskedők hierarchiájának, az állandó versenynek, a helyzeti előnyök vagy hátrányok taktikai elemekkel való megerősítésének bemutatása révén kristálytisztán bontakozik ki előttünk az a tabló, ahogy a győri és mosoni kereskedők hasonlóan egy nagy, az ország déli sávjáig lenyúló szívótölcsérhez a folyók mentén felszipkázzák és behajózzák a gabonát, elsősorban a búzát. „A viszonylag szűkös kínálat nyomán emelkedő árak hajtották az exportőröket egyre távolabbi beszerzési források felé”. (221. old.) Közben mérlegre kerül az e téren oly jelentős városok funkcionális szerepe is, mint amilyen Szeged, Apatin, Baja, Mohács, Dunaföldvár, amelyek kereskedői a szűkebb régió terménybegyűjtését végezték, míg a hajóztatás már jobbára a győriek kezében volt. A kereskedők belső hierarchiájának és szociokulturális hátterének lokális szintbe ágyazott bemutatása még előbbé teszi e képet. A kereskedői stratégiák rekonstruálásakor Glósz ismételtelen kiemeli az időtényező szerepét: „Minél korábban sikerült gabonát vásárolni, összegyűjteni, eljuttatni Győrbe, s onnan az osztrák, továbbá felsőmagyarországi fogyasztóhoz, annál nagyobb

volt a valószínűsége, hogy az előző üzleti ciklus utolsó fázisában megemelkedett árak a tömegesen megjelenő új gabona hatására még nem indultak hanyatlásnak.” (228. old.) Szemléletesen érvel amellet, hogy szemben a korabeli kortársi, de a későbbi történeti értékelésekkel is, az egységesülő piac a spekuláció ellenében hatott. „Sikeres spekulációra csak izolált piacon, a szállítás és az információáramlás csatornáitól elvágván, s csupán átmenetileg volt mód. A gabonakereskedelem kibontakozása végső soron nem a spekuláció felvirágzását eredményezte, mint ezt sok kortárs feltételezte, hanem éppenséggel kihúzta alóla a talajt.” (233. old.)

Az utolsó fejezetet a *Gabonapiaci és kereskedelmi központoknak* szenteli Glósz, amelyben regionális bontásban mutatja be az egyes nagytájak érintettségét és funkcióját a gabonakereskedelemben, különös tekintettel azok városaira. Az utóbbi megkülönböztetés azért lényeges, mert a köztudatban gyakran összemosódik a logisztikai, elosztó-átrakó szerepkör, amelynek haszna nem helyben csapódik le, azzal, amikor a településen megforduló gabona valódi kereskedési ügyletek tárgyaként cserél gazdát. Az eredendően modellben gondolkodó szerző itt hét típust különít el, amelyek keretet biztosítanak az elemzés számára. E típusokat azután az erre következő nagytájú elemzésnél alkalmazza, segítségükkel érthetővé téve az Alföld belső területei, az Alföld keleti pereme, az Alföld északi pereme és a Felvidék három övvel egymáshoz kapcsolódó keleti részének, a Csallóköz és a Nyugat-Felvidék, végül a Dunántúl városainak szerepét a gabonakereskedelem országos rendszerében. Részletesen szól az aktorokról is, a nagy uradalmak zsidó kereskedőiről és főleg az osztrák határmenti és felvidéki sávban a terménykereskedelemben bekapcsolódó paraszti népességről. A Maros–Tisza–Ferencsatorna–Duna; a Bega–Temes–Duna; a Duna–Száva–Kulpa–Adria vízi utak és településeik szerepe önállóan, mint nyakláncra felfűzött gyöngyök kerülnek bemutatás-

ra. Bármennyire is izgalmas ez a rész, a részletes tárgyalással óhatatlanul ismétlésbe bocsátkoznék, az olvasót pedig megfosztanám a felfedezés örömétől.

Akár mennyire is csúcspont a záró fejezet, ezt követően hiányoltam az összefoglalást, ahol a kötetben hangsúlyosabban megjelenő vagy árnyékban maradónan megfogalmazott állítások tézisszerűen ismét kilistázásra kerültek volna. A nagytájak erezetének, a nagy piacok és elosztó központok áttekintése után a könyv hirtelen véget ér. Mindez nem gyengíti Glósz teljesítményét: a makroadatokat lokális esettanulmányok eredményeivel ütköztető, logikusan építke-

ző, módszertani kételyeit őszintén feltáró szerző szintézise két évszázad ezirányú vizsgálatainak betetőzése. Mint ilyen alap minden további kutatás számára. Feladat pedig maradt bőven: akár az uradalmak működésére, akár a jobbágyparaszi gazdálkodás mikroökonómiájára vagy a sokszor klánszerűen felépülő kereskedői láncolatok hálózatelemzéssel történő vizsgálatára gondolunk, kirajzolódik a továbblépés iránya.

HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN